

УКРАЇНА: ЖОРСТКА ЕКОНОМІЯ, ҐЕНДЕРНА НЕРІВНІСТЬ І ФЕМІНІЗМ

МІСІЯ НЕМОЖЛИВА: ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В УМОВАХ ПОЛІТИКИ ЖОРСТКОЇ ЕКОНОМІЇ

ОКСАНА ДУТЧАК

ЗМІСТ

1. Коли логіка суперечить меті	3
2. Ринок праці та індустріальна політика	4
3. Неоплачувана праця та репродуктивна інфраструктура	7
4. Соціальна допомога та виплати	10
5. Права консервативна відповідь на кризу соціального відтворення	12
6. Заключні зауваження	13
Про авторку	16

КОЛИ ЛОГІКА СУПЕРЕЧИТЬ МЕТІ

Радикальні зміни в українській політичній еліті після президентських і парламентських виборів у 2019 р. не мали позитивного впливу на логіку реформ. Вигравши вибори на хвилі обіцянок закінчити війну та частково заперечуючи популярні націоналістичні установки, новий уряд декларував намір слідувати лібертаріанській ідеології. Відповідно, у соціально-економічній політиці він так само керується принципами неоліберальної жорсткої економіки – ймовірно, навіть більш послідовно, ніж попередня влада.

Фактична відмова держави від регулювання ринку праці, відсутність індустріальної політики, скорочення витрат на соціальні потреби й інфраструктуру – ці та багато інших неоліберальних заходів створюють безпосередні й опосередковані структурні перешкоди на шляху до гендерної рівності. У результаті багато жінок, особливо із соціально незахищених груп, опиняються у складному соціально-економічному становищі, а наявна структурна нерівність поглиблюється.

У цьому дослідженні я продовжую аналізувати деякі ключові соціально-економічні процеси та реформи в Україні, приділивши особливу увагу Пекінській платформі та розглядаючи її обмеження в українському та глобальному контекстах.

Державне регулювання заробітної плати в Україні – тобто встановлення законом мінімальної заробітної платні – є недостатнім навіть для підтримки мінімального рівня індивідуального відтворення¹; встановлена законом мінімальна заробітна плата приблизно в п'ять разів нижча за орієнтовну величину мінімальної гідної зарплатні². Прагнучи залучити інвесторів та дотримуючись рекомендацій міжнародних фінансових інституцій, уряд розглядає низьку заробітну плату як інструмент створення робочих місць – але такі сподівання є марними. З 2014 р. безробіття стабільно перевищує 9%³.

Зарплатня жінок у середньому нижча, жінки частіше отримують установлену законом мінімальну заробітну плату. Це негативно впливає на їхній рівень життя.

Таблиця 1. Заробітна плата (до відрахування податків)⁴ та різниця в оплаті праці чоловіків та жінок

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 (9 місяців)
Встановлена законом мінімальна зарплата, грн	1134	1218	1218	1378 ⁵	1600	3200	3723	4173
Встановлена законом мінімальна зарплата, міжн. дол.⁶	348	380	344	262	271	483	519	Немає даних
Середня заробітна плата, грн	3026	3265	3480	4195	5183	7104	8865	10340 ⁷
Середня заробітна плата, міжн. дол.	927	1018	984	798	877	1073	1236	Немає даних
Різниця в оплаті праці чоловіків та жінок	22.4%	22.8%	23.7%	25.1%	25.3%	20.9%	22.3%	24.3%

Джерело: Розрахунки авторки на основі даних Державної служби статистики⁸

1 Установлена законом мінімальна заробітна плата є меншою за (занижений) «фактичний» прожитковий мінімум, розрахований Міністерством соціальної політики.

2 У грудні 2018 р. орієнтовна мінімальна гідна зарплата, за підрахунками дослідниць, становила 19 599 грн (до відрахування податків). Джерело: Оксана Дутчак, Анна Оксютович. Право на мінімальну гідну зарплату. Rosa Luxemburg Stiftung.

3 <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.TOTL.ZS?locations=UA>

4 На кінець періоду.

5 Мораторій на підняття законодавчого рівня мінімальної зарплати діяв до 1 вересня 2015 р., після чого зарплатню нарешті було підвищено.

6 Міжнародний долар – гіпотетична одиниця валюти, що має такий самий паритет купівельної спроможності, який долар США мав у США в певний момент часу. Така валюта дозволяє робити порівняння різних країн і періодів з урахуванням купівельної спроможності й інфляції. Тут і далі використовується коефіцієнт перерахунку за даними Світового банку (<https://data.worldbank.org/indicator/PA.NUS.PRVT.PP?locations=UA>).

7 Січень-листопад.

8 Державна служба статистики (2019a), «Середньомісячна заробітна плата жінок і чоловіків за видами економічної діяльності за квартал».

Державна служба статистики (2019b), «Середньомісячна заробітна плата жінок і чоловіків за видами економічної діяльності за період з початку року».

Отже, уряд відмовляється від активного регулювання зарплат, залишаючи це питання. Як показано в Таблиці 1, наслідком є певне зростання заробітної плати в ході післякризового відновлення, але цей прогрес, обумовлений ринковими механізмами, залишає позаду заробітну плату й пенсії⁹ жінок.

У стратегічних цілях F Пекінської платформи¹⁰ проблему гендерної нерівності в економіці визначено наступним чином: «Дискримінація у сфері освіти та навчання, питаннях найму та оплати праці, кар'єрного зростання й практики горизонтальної мобільності, а також негнучкі умови праці, відсутність доступу до продуктивних ресурсів і неадекватний розподіл сімейних обов'язків у поєднанні з відсутністю або недостатньою кількістю таких послуг, як догляд за дітьми, продовжують обмежувати можливості жінок у плані зайнятості, економічні, професійні та інші можливості й мобільність жінок, а також утруднюють їхню діяльність у цих сферах». Як бачимо, перераховано широке коло питань, жодному з яких не надається пріоритет; це дозволяє урядам самостійно вирішувати, які питання мають першочергове значення. У випадку України й багатьох інших країн наслідком є впровадження урядом тих заходів, які не суперечать неоліберальній логіці жорсткої економії, та ігнорування решти.

Це легко проілюструвати на прикладі України. Звітуючи про прогрес у подоланні гендерної нерівності в оплаті праці та зайнятості¹¹, уряд переважно повідомляє про професійну підготовку жінок та державних службовців, усунення законодавчих обмежень щодо зайнятості жінок, створення планів дій та окремі «гарні приклади». Такий (нео)ліберальний підхід залишає сферу зайнятості під управлінням «невидимої руки» й призводить до зростання розриву в заробітній платі чоловіків та жінок, а уряд тим часом не вживає ефективних заходів для вирішення структурних проблем горизонтальної та вертикальної гендерної стратифікації на ринку праці, причиною яких є різна оцінка «продуктивної» та репродуктивної праці в капіталістичному суспільстві.

Ефективні заходи неможливо здійснити без втручання держави в ринок праці з метою, скажімо, підвищення заробітної плати у «традиційно» жіночому державному секторі (включно з державною репродуктивною інфраструктурою). Однак таке підвищення суперечить логіці, за якою мінімальна заробітна плата має лишатися низькою, а в питанні витрат на соціальну сферу панує режим жорсткої економії.

У заходах, яких слід ужити відповідно до стратегічної мети F.5 Пекінської платформи¹², урядам рекомендується «переглянути, проаналізувати та, де це доречно, змінити структуру заробітної плати в професіях, у яких зайнятті переважно жінки (вчителювання, догляд за хворими та піклування про дітей), задля підвищення низького статусу цих видів зайнятості та заробітку задіяних працівни_ць». Цю рекомендацію можна трактувати як таку, що вказує на необхідність державного регулювання заробітної плати, хоча й опосередковано: як галузевого та обов'язкового. Рекомендацій щодо загального регулювання заробітної плати немає, хоча регулювання мінімальної заробітної плати є надзвичайно важливим для всіх секторів, адже через існуючі структури нерівності це безпосередньо впливає на зарплатню жінок. Важливо підкреслити, що в більшості країн заробітна плата в державних секторах, де переважають жінки, не може бути збільшена в рамках здійснення політики жорсткої економії, оскільки це потребує збільшення державних видатків.

9 Різниця між розмірами пенсій чоловіків та жінок в Україні становить 32%. (Джерело даних: Державна служба статистики (2019d), «Соціальний захист населення України». – С. 26.)

10 UN Women. 'Beijing Declaration and Platform for Action / Beijing +25 Political Declaration and Outcome'. – С. 102.

11 Ukraine. 'National review of the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action, 2019'. – С. 37.

12 UN Women. 'Beijing Declaration and Platform for Action / Beijing +25 Political Declaration and Outcome'. – С. 117.

Водночас уряд, серед іншого, використовує риторику боротьби з гендерною дискримінацією, прописаною в чинному Кодексі законів про працю¹³, з метою змінити його на новий і дуже регресивний закон, який принесе майже необмежену «гнучкість», відсутність гарантій зайнятості й експлуатацію¹⁴. Усунення із законодавства дискримінаційних положень саме по собі майже ніколи не є достатнім для зміни глибоко вкорінених системних практик (питання, яке майже не розглядається в Пекінській декларації та Платформі дій), тим часом як флексибілізація, відсутність гарантій та збільшення можливостей для експлуатації, безумовно, матимуть негативний вплив на працівни_ць. Якщо ж узяти до уваги більш вразливу й «дешеву» позицію жінок на ринку праці, ці зміни можуть вплинути на них особливо негативно. Новий проект Трудового кодексу є класичним прикладом того, як (нео)ліберальне прагнення усунути із законодавства гендерну дискримінацію використовується для узаконення наступу на трудові права, що негативно вплине на жінок, які працюють.

13 У чинному Кодексі є певні статті, згідно з якими жінки-матері мають право на додатковий захист і державну допомогу, доступні чоловікам тільки в тому випадку, якщо вони є батьками-одинаками.

14 Деталі див. тут: <https://www.bwint.org/cms/news-72/ukraine-new-labour-law-bad-news-for-worker-in-the-new-year-1605>

НЕОПЛАЧУВАНА ПРАЦЯ ТА РЕПРОДУКТИВНА ІНФРАСТРУКТУРА

У стратегічних цілях F Пекінської платформи¹⁵ серед перешкод на шляху до залучення жінок в економічну діяльність ідеться, зокрема, про таке: «Брак робочих середовищ, дружніх до потреб сім'ї, у тому числі нестача якісних та доступних послуг із догляду за дітьми, а також негнучкий робочий графік ще більше стримують жінок від повної реалізації свого потенціалу». Крім того, у стратегічній меті F.3 останнім кроком, який урядам рекомендується втілювати у співпраці з неурядовими організаціями та приватним сектором, є такий: «Забезпечення доступних допоміжних послуг, наприклад, якісних, гнучких та доступних послуг із догляду за дітьми з урахуванням потреб працюючих чоловіків і жінок»¹⁶. Однак через наявну соціально-економічну нерівність догляд за дітьми може стати загальнодоступним лише за умови рішучого втручання держави в це питання, але це суперечить логіці жорсткої економії.

В Україні спостерігається прогрес у питанні розширення доступу до дошкільного догляду за дітьми – якісного й доступного; це змушує жінок перебувати поза ринком праці¹⁷, а їхній дохід, що часто обмежується допомогою на дітей, впродовж тривалого часу є надзвичайно низьким. Це поглиблює гендерну дискримінацію в плані можливостей працевлаштування та є одним зі структурних чинників гендерно зумовленої різниці в оплаті праці. Існуюча доглядова система переважно приймає дітей із трирічного віку¹⁸, у сільській місцевості таких закладів не вистачає, у високоурбанізованих регіонах вони переповнені¹⁹, а заробітна плата в цьому «традиційно»²⁰ жіночому секторі надзвичайно низька. Більшість дитсадків були збудовані ще за радянського періоду.

15 UN Women. 'Beijing Declaration and Platform for Action / Beijing +25 Political Declaration and Outcome'. – С. 105.

16 UN Women. 'Beijing Declaration and Platform for Action / Beijing +25 Political Declaration and Outcome'. – С. 112.

17 У 2018 р. найбільша гендерна диспропорція серед економічно активного населення спостерігається серед таких вікових категорій: 25–29 (68.6% жінки, 90.2% чоловіки), 30–34 (74.6% і 91.8%) і 35–39 (78.5% і 91%) – вочевидь, через догляд за дітьми. (Джерело даних: Державна служба статистики (2019с), «Жінки і чоловіки в Україні». – С. 50.)

18 Лише 15% дітей віком 0–2 роки отримують догляд у таких закладах; найімовірніше, більшості з них 2 роки – це найбільш ранній вік, починаючи з якого деякі державні дитсадки приймають дітей. (Джерело даних: Державна служба статистики (2017), «Дошкільна освіта в Україні в 2017 році». – С. 19.)

19 Охоплення дітей дитсадками в 2017 р. становило 66% у міських і 41% у сільських населених пунктах; в урбанізованих районах на 100 місць припадало 123 дитини. (Джерело даних: Державна статистична служба (2017), «Дошкільна освіта в Україні в 2017 році». – С. 12.)

20 78% працівни_ць освітнього сектору – це жінки. (Джерело даних: Державна статистична служба (2019с), «Жінки і чоловіки в Україні». – С. 61.)

Дивовижно, але перелік дій, які Пекінська платформа прямо рекомендує урядам²¹ у стратегічній меті F.6 («Сприятти гармонізації трудових та сімейних обов'язків жінок і чоловіків»), не містить згадок про доступну доглядову інфраструктуру (для дітей). Цей розділ Платформи передусім зосереджується на усуненні законодавчої дискримінації та боротьбі з гендерними стереотипами. Звичайно, можна заперечити, що ця рекомендація наявна в попередніх стратегічних цілях частини F. Але в сучасних соціально-економічних обставинах гармонізація трудових та сімейних обов'язків, з погляду гендерно справедливого розподілу, неможлива без перекидання якомога більшої кількості репродуктивної праці з сім'ї на інші структури. Однак у Платформі іноді бракує цього акценту²²; натомість у документі постійно наголошується на необхідності рівного розподілу доглядових обов'язків між жінками та чоловіками шляхом освітніх та законодавчих змін²³.

Не дивно, що єдиний прогрес, про який доповідає уряд²⁴ з цього питання, пов'язаний із програмою «Муніципальна няня» (за якою держава компенсує невелику суму грошей за послуги офіційно працевлаштованої няні) та інформаційними кампаніями проти гендерних стереотипів щодо розподілу домашньої праці. Більш ніж очевидно, що ці «досягнення» не мають нічого спільного зі структурними змінами. Проблему з дошкільним доглядом аж ніяк не можна вирішити без істотного збільшення витрат на державну репродуктивну інфраструктуру, що суперечить логіці жорсткої економії, тому в цьому напрямку впродовж багатьох років нічого не робиться. Лише такі зміни в поєднанні з подоланням часового розриву між оплачуваною декретною відпусткою (плюс запровадження чоловічої квоти на такі відпустки) та прийняттям дитини у доглядовий заклад можуть суттєво змінити структуру гендерної дискримінації в «продуктивній» та репродуктивній праці. Однак подібні кроки потребують системного підходу – і значних соціальних видатків замість скорочення бюджету.

Майже ідентичну картину спостерігаємо в галузі охорони здоров'я, що також є частиною репродуктивної інфраструктури, від якої сильно залежать жінки, та ще одним «традиційно»²⁵ жіночим сектором зайнятості. Частина масштабної реформи охорони здоров'я, яку продовжує новий уряд, передбачає «оптимізацію» медичних установ – що переважно означає їхнє закриття. Загалом сектор охорони страждає від постійного скорочення обсягу фінансування, кількості закладів та персоналу²⁶, що є причиною поганого доступу до медичної допомоги, особливо в селах (де жінки становлять більшість)²⁷ та на територіях, близьких до зони бойових дій, де 1,3 млн людей потребують невідкладної медичної допомоги²⁸. Низька заробітна плата в цьому переважно

21 UN Women. 'Beijing Declaration and Platform for Action/ Beijing +25 Political Declaration and Outcome'. – С. 117–118.

22 Один із небагатьох винятків – коли в рекомендаціях згадуються послуги з догляду, причому подані як більш важливі за боротьбу з гендерними стереотипами – міститься тут: Actions and initiatives to overcome obstacles... Article 82.d (с. 251).

23 Див., наприклад: Article 30 of Global framework (с. 26), Article 47 of the Current Challenges (с. 231), Article 60 of Actions and initiatives to overcome obstacles... (с. 235).

24 Ukraine. 'National review of the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action, 2019'. – С. 40–41.

25 83% працівни_ць галузі охорони здоров'я – жінки. (Джерело даних: Державна служба статистики (2019с), «Жінки і чоловіки і України», – С. 61.)

26 Державна служба статистики (2018), «Заклади охорони здоров'я та захворюваність населення України, 2017». – С. 10–12.

27 Варто зазначити, що «гарним прикладом» вирішення проблеми з нестачею закладів охорони здоров'я в сільській місцевості, який згадується в Паралельному звіті ліберальних НУО, є «навчання волонтерів із сільської місцевості, котрі надаватимуть профілактичну медичну допомогу у своїх громадах (Parallel Report. Ukraine 2014–2019. – С. 27).

28 <https://www.euronews.com/2019/12/19/elderly-left-to-suffer-as-ukraine-conflict-drives-away-health-workers>

жіночому секторі навіть призвела до хвилі самоорганізованих протестів медсестер наприкінці 2019 р.

У стратегічних цілях *F* Пекінської платформи²⁹ одна з проблем гендерної нерівності в економіці визначається так: «Брак зайнятості у приватному секторі та скорочення державних послуг і робочих місць у державному секторі непропорційно сильно вплинули на жінок»³⁰. Окремо можна додати, що в Розділі 3 («Поточні виклики...») економічна реструктуризація та «втрата закладів із догляду за дітьми через скорочення або приватизацію державних робочих місць»³¹ названі серед проблем, типових для країн з «перехідною економікою». Однак не робиться прямих політичних висновків про необхідність протистояти жорсткій економії та приватизації, а також сприяти розвитку державного сектора, у тому числі репродуктивної інфраструктури.

Цікаво, що український уряд визнає негативний вплив «антикризової» економії на жінок – посилаючись на паралельний звіт НУО³², заяви яких зобов'язаний брати до уваги. Проте, коли йдеться про наслідки економії для державного сектора, про «крах державного сектора економіки»³³ говориться так, ніби це стихійне лихо, а не результат свідомих кроків уряду.

І останній штрих: вірогідно, жорстка економія є однією з причин того, чому Україна навіть не має достовірних, дезагрегованих та диверсифікованих статистичних даних стосовно різних аспектів гендерної нерівності. Наприклад, звітуючи про наявність інформації щодо доглядової праці³⁴, уряд фактично визнає, що відповідні систематичні дані відсутні у вітчизняній статистиці. Більше того, в Україні з 2001 р. не проводилося загального перепису населення. Нинішня влада – замість того, щоб організувати такий перепис, запланований на 2020 р., – вирішила здійснити «оцінку», базовану на надзвичайно слабкій методології і критикованій соціологами. Рішення обґрунтовують відсутністю фінансування.

29 UN Women. 'Beijing Declaration and Platform for Action / Beijing +25 Political Declaration and Outcome'. – С. 102.

30 UN Women. 'Beijing Declaration and Platform for Action / Beijing +25 Political Declaration and Outcome'. – С. 104.

31 UN Women. 'Beijing Declaration and Platform for Action / Beijing +25 Political Declaration and Outcome'. – С. 228.

32 WILPF and other (2017) 'The Effects of Intervention by International Financial Institutions on Women's Human Rights in Ukraine'.

33 Ukraine. 'National review of the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action, 2019'. – С. 42.

34 Ukraine. 'National review of the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action, 2019'. – С. 40.

Дивно, але Пекінська платформа майже не містить рекомендацій щодо дій у сфері соціального забезпечення та виплат. У Розділі А зазначається: «У надто великій кількості країн системи соціального забезпечення недостатньо враховують конкретні умови існування жінок, які живуть у бідності; існує також тенденція до зменшення кількості послуг, що надаються такими системами»³⁵. У «Поточних викликах...» зазначається, що зовнішні фактори, такі як фінансові кризи, «вплинули на здатність держав надавати соціальний захист та соціальне забезпечення, а також фінансувати реалізацію Платформи дій. Ці труднощі також стали причиною того, що витрати на соціальний захист, соціальне забезпечення та інші соціальні послуги почав нести не державний сектор, а домогосподарства»³⁶. Пенсії та виплати при виході на пенсію згадуються один раз³⁷. Інші релевантні частини платформи дій прямо пов'язані з соціальним забезпеченням, прив'язаним до працевлаштування; рекомендацій щодо загального розвитку соціального забезпечення немає.

На додачу до скорочень у державному секторі, ще одним негативним наслідком жорсткої економії з позиції гендерної рівності, як визнає уряд³⁸, є зменшення соціальних виплат. Проте, визнаючи цю проблему, уряд нічого не зробив, аби змінити ситуацію, що виникла внаслідок «антикризового» заморожування прожиткового мінімуму (на якому базується більшість соціальних виплат) у 2014 р.

З часу антикризового заморожування у 2014 р. розмір встановленого законом прожиткового мінімуму, який має розраховуватися на основі споживчого кошика, «береться зі стелі». Разом з тим, з кінця 2015 р. Міністерство соціальної політики розраховує «фактичний» прожитковий мінімум – виходячи з того ж споживчого кошика, але на основі реальних цін. Нині розмір встановленого законом прожиткового мінімуму є вдвічі меншим за «фактичний» мінімум, а це означає, що право на отримання соціальної допомоги має невиправдано мала кількість людей, а розмір соціальних виплат є надто низьким.

Із цих причин суди у 2018 та 2019 рр. ухвалювали рішення, що встановлений урядом розмір прожиткового мінімуму є незаконним, однак такі ухвали залишилися без наслідків. Більше того, судовими рішеннями також було визначено, що використання споживчого кошика для розрахунків є незаконним і недостатнім через порушення процедури. Це означає, що навіть «фактичний» прожитковий мінімум є заниженим, оскільки він базується на споживчому ко-

35 UN Women. 'Beijing Declaration and Platform for Action / Beijing +25 Political Declaration and Outcome'. – С. 35.

36 UN Women. 'Beijing Declaration and Platform for Action / Beijing +25 Political Declaration and Outcome'. – С. 227.

37 UN Women. 'Beijing Declaration and Platform for Action / Beijing +25 Political Declaration and Outcome'. – С. 118.

38 Ukraine. 'National review of the implementation of the Beijing Declaration and Platform for Action, 2019'. – С. 41.

шику³⁹. Варто зазначити, що визначена законом мінімальна заробітна плата ніколи не досягала заниженого «фактичного» прожиткового мінімуму для однієї людини.

Така штучна девальвація визначеного законом прожиткового мінімуму прямо впливає на переважну частину соціальних виплат, включаючи ті, які отримують здебільшого жінки: це соціальні виплати матерям-одиначкам, доглядач_кам, пенсіонер_кам, більшість із яких – жінки. Це допомагає уряду економити бюджет, але позбавляє багатьох людей із вразливих категорій, переважно жінок, належної соціальної підтримки, нібито гарантованої законом.

Наприкінці 2019 р. уряд проголосив радикальну реформу системи прожиткового мінімуму. Обіцяючи збільшити розмір прожиткового мінімуму до рівня «фактичного», уряд водночас оголосив про намір відв'язати майже всі соціальні виплати (крім пенсій та субсидій для виплат малозабезпеченим сім'ям) від прожиткового мінімуму. Це призведе до «ручного» регулювання більшості соціальних виплат і зробить перспективу індексації таких виплат розмитою. Більше того, те саме може відбутися із зарплатами в державному секторі, де переважають жінки, оскільки зараз зарплати розраховуються на базі законодавчо встановленого прожиткового мінімуму.

Український приклад жорсткої економії у сфері соціального забезпечення ілюструє суттєвий недолік Пекінської платформи: вона не покладає на уряди відповідальність за забезпечення прямого додаткового доходу соціально незахищеним групам, що є надзвичайно важливим для підтримки жінок в умовах фемінізації бідності. Основну логіку цих реформ в Україні (та багатьох інших країнах) можна пояснити наданням загального структурного пріоритету економічному зростанню над соціальним відтворенням: розширення соціального відтворення може відбутися лише після досягнення економічного зростання / відновлення, але чи дійсно воно відбудеться та якими будуть масштаби такого розширення, залежить не лише від обсягів економічного зростання / відновлення, а й більшою мірою від політичного вибору уряду, базованого на його ідеологічній позиції.

39 Наприклад, до споживчого кошика не включено оренду житла, Інтернет, мобільний телефон, витрати на пральний порошок, гігієнічні прокладки.

ПРАВА КОНСЕРВАТИВНА ВІДПОВІДЬ НА КРИЗУ СОЦІАЛЬНОГО ВІДТВОРЕННЯ

Україна є класичним прикладом того, як уряд, нездатний виконати своє завдання з наповнення державного бюджету, використовує дискурс жорсткої економії та «зменшення державного регулювання», які пропагують і яких вимагають міжнародні фінансові інституції, аргументуючи це тим, що скорочення соціальних витрат та державної репродуктивної інфраструктури є необхідним і навіть більш ефективним. Зрештою, як і в багатьох інших країнах, антикризова жорстка економія перетворюється на постійну та невід’ємну рису соціально-економічної політики. У результаті «продуктивна» сфера віддається під контроль ринку, який спирається на наявні структури гендерної (і не тільки) нерівності, закріплюючи й посилюючи їх. Це призводить до кризи соціального відтворення в умовах надзвичайно слабкої державної підтримки, що викликає скорочення чисельності населення, масову міграцію, матеріальну та часову бідність, особливо серед жінок.

Криза соціального відтворення певною мірою впливає на українське політичне життя. ЛГБТ+ активіст_ки та активіст_ки феміністичного руху є в Україні основними мішенями ультраправого насильства проти людей⁴⁰. Тим часом створене у Верховній Раді на початку 2020 р. найбільше міжфракційне об’єднання «Цінності. Гідність. Родина» має виразно консервативну програму дій. Депутат найбільшої партії Святослав Юраш пояснив створення альянсу так⁴¹: «Метою... є захист вічних цінностей українського суспільства і протидія спробам знищити фундаментальне природне право в ім’я політичної моди; підготовка та прийняття законів, які сприятимуть зміцненню родинних цінностей, принципів гідного суспільства та вихованню на основі сімейних цінностей дітей та молоді; а також популяризація та донесення широкого спектру світової консервативної думки до української інтелектуальної спільноти».

Вуличні напади правих на активіст_ок рухів за права жінок та ЛГБТ+, а також консервативний популізм у парламенті є симптоматичними реакціями на капіталістичну кризу соціального відтворення – такі реакції можна спостерігати останніми роками в усьому світі⁴². Без егалітарної, прогресивної та демократичної альтернативи ці тенденції можуть поставити під загрозу всю програму досягнення гендерної рівності на глобальному та локальному рівнях.

40 ГО «Інститут Республіка» та Rosa Luxemburg Stiftung в Україні (2020) 'Конфронтації та насильство ультраправих: результати моніторингу 14.10.2018–14.10.2019'.

41 <https://tsn.ua/politika/u-radi-stvorili-naybilshe-mizhfrakciyne-ob-yednannya-vono-zahischatime-simeyni-cinnosti-1476585.html>

42 Хоча деякі українські жіночі та феміністські НУО пояснюють ці тенденції «гібридною війною Російської Федерації проти України» (Parallel Report. Ukraine 2014–2019, с. 7).

На жаль, Пекінська декларація та Платформа дій не є ефективною відповіддю на кризу соціального відтворення – і реальність постійно це доводить. Хоча документ пропонує багато прогресивних векторів для боротьби з гендерною нерівністю, він має суттєві недоліки. Намагаючись врахувати різні точки зору та інтереси, він не дає розуміння причиново-наслідкових зв'язків, які зумовлюють структурну гендерну нерівність, зокрема – розуміння взаємозв'язків між соціально-економічними структурами капіталізму й патріархатом та їхнього тривалого впливу на соціальне відтворення. Симптоматично (хоча, можливо, трохи наївно звертати на це увагу), що терміни «капіталізм» і «патріархат» жодного разу не згадуються в документі. Це явно свідчить про те, наскільки деполітизованим є (і завжди був) дискурс прав людини. Такий деполітизований конструкт скеровує політичні заходи в бік реалізації ще одного (хоча й досить масштабного) технічного рішення. У той же час у багатьох ключових заявах Пекінської декларації та Платформи відсутні політичні висновки та рекомендації: наприклад, що жорстка економія негативно впливає на жінок та й загалом не дуже допомагає економіці⁴³.

Брак структурного розуміння призводить до браку структурного бачення: Пекінська декларація та Платформа не пропонують обґрунтованого алгоритму, що встановив би, які заходи на шляху до гендерної рівності є особливо пріоритетними, розмежовуючи ті, котрі спрямовано проти самих витоків проблеми, і ті, котрі їх доповнюють (подолання законодавчих бар'єрів, боротьба з гендерними стереотипами). Доповнювальні заходи є відносно простими, але навряд чи можуть мати довгостроковий позитивний вплив на соціально-економічну реальність за відсутності структурних передумов для змін. Це означає, що уряди можуть звітувати про постійний прогрес у здійсненні «дешевих» косметичних змін і не робити суттєвого внеску в реальні зміни, утілення яких є неможливим у рамках логіки неоліберальної жорсткої економії. Позиція урядів, особливо урядів країн-боржників, пояснюється їхнім намаганням балансувати між виконанням вимог міжнародних фінансових інституцій та вимог ООН. Звісно ж, ООН постійно програє цю битву: невиконання частини її рекомендацій не тягне за собою жодних наслідків, а от недотримання рекомендацій міжнародних фінансових інституцій залишає уряди без зовнішнього джерела фінансування, яке багато країн вважають критично необхідним.

Необхідною умовою прогресу в питанні соціального відтворення та реалізації ефективних заходів для досягнення структурних змін в існуючій системі є перерозподіл коштів, які отримують основні економічні бенефіціари системи, що використовує (жіночу) неоплачувану працю, і спрямування цих ресурсів у репродуктивну та інші види суспільної інфраструктури. Ймовірно, такий прогрес і такі заходи є неможливими без зміни структурної логіки системи, у якій ми живемо й де соціальне відтворення підпорядковане накопиченню капіталу та влаштоване так, щоб служити цій меті.

Глибинною причиною соціально-економічної гендерної нерівності в капіталістичних суспільствах є різна оцінка «продуктивної» та репродуктивної

43 <https://www.theguardian.com/business/2016/may/27/austerity-policies-do-more-harm-than-good-imf-study-concludes>

праці: капіталістичний ринок спирається на існуючі патріархальні, неоколоніальні, расові структури нерівності з метою заощадити витрати на соціальне відтворення й перекласти непропорційно велику частину таких витрат на плечі жінок, висмоктуючи ресурси з бідних громад та грабуючи природу. Дієва декларація, орієнтована на створення більш егалітарного суспільства (із врахуванням гендерного аспекту рівності), має починатися з визнання цієї обставини. Вона має бути – і неминуче буде – політичною за своїм характером, визнаючи глибоко вкорінені конфлікти інтересів: суспільства та ринку, капіталістичного нагромадження та сталої життєдіяльності, індивідуального та загального блага. Замість того, щоб пропонувати ще одне технічне рішення, дієва декларація повинна містити системне бачення й мати на меті подолання структурних причин нерівності. Вона повинна чітко ідентифікувати ці причини й визнавати необхідність докорінних змін – у системах трудової, неоколоніальної, гендерної, расової та екологічної експлуатації. Слід відкрито кинути виклик деполітизованому характеру дискурсу прав людини (явно помітному навіть у найрадикальніших заявах у рамках структур ООН, де окремі експертні групи активно й критично піднімають питання про нерівність, бідність і корпоративні інтереси⁴⁴).

В ефективному плані дій, заснованому на цій декларації, має бути зроблено політичний вибір шляхом визначення пріоритету спільних інтересів (виживання) людства та гідного людського життя над приватними інтересами капіталу. Така схема дій повинна розрізняти, які заходи спрямовано проти глибинних причин нерівності, а які є додатковими, і надати пріоритет першим. Ґрунтовних та систематичних змін неможливо досягти без включення радикальної феміністичної критики, яка вже давно закликає надати пріоритет соціальному відтворенню перед накопиченням капіталу. Така перспектива не може не піддати сумніву логіку жорсткої економії, неолібералізму та капіталізму в цілому. Звичайно, вона ставить під питання й усю наявну соціально-економічну систему, але це єдиний спосіб досягти реальних трансформацій, а не косметичних змін, які маскують структурні нерівності історіями індивідуального успіху в дусі неоліберального прогресивізму.

Нарешті, ефективний план дій можна створити та реалізувати лише за двох вирішальних передумов. Перша – це зміна інституційної архітектури глобального управління та політичної влади. Не варто сподіватися, що будь-яка декларація та план дій будуть мати вплив у глобальній системі, де панування транснаціонального капіталу, закріплене міжнародними фінансовими інституціями, тяжіє над будь-якими добрими намірами офіційних органів міжнародного управління. Ця глобальна система підриває суверенітет, демократію та, по суті, стабільне майбутнє. Друга передумова і, мабуть, спосіб конкретизації загальної програми та плану дій для досягнення структурних змін – це необхідність реального повороту до радикальної демократії. Ані програму, ані план дій не можна розробити без вирішального голосу «граничних спільнот», які вже довгий час борються з наслідками численних злочинів глобального капіталу та створених ним криз. Тільки рух у цьому напрямку дає глобальному суспільству шанс не лише досягти прогресу в питанні гендерної рівності, але й вивести нас із кризи соціального відтворення, а також із фінансової та екологічної кризи.

Усе це звучить як політично вмотивована й абстрактна декларація? Тоді давайте спробуємо щось конкретніше. Звичайно, деякі попередні дії можна намітити на основі українських (та інших) прикладів. Існує потреба в розвитку державної репродуктивної інфраструктури, яка б звільнила родину від значної частини репродуктивної праці. Щоб не відтворювати наявні нерівності, така державна інфраструктура має бути якісною, доступною, яку громадян_ки мо-

44 Див., наприклад, https://www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/csw/64/egm/un%20women%20expert%20group%20meeting%20csw%2064%20report%202019.pdf?la=en&vs=3153&fbclid=IwAR0dWCHASJmY2846gcYuvkHa8MSTQk_u9yqh7iAdkMEq8IQ772I-gGP3M

жуть собі дозволити. Вона має забезпечувати гідну роботу. Звісно, для цього потрібно багато ресурсів. З останнього твердження чітко зрозуміло, що такі конкретні базові кроки не можуть реалістично і повсюдно рекомендуватися урядам без радикальної зміни глобального управління, соціально-економічних структур та самої логіки системи, яка спирається на неоліберальну жорстку економію та загалом віддає пріоритет нагромадженню капіталу. Якщо ми хочемо отримати ефективний, реалістичний і нелицемірний план дій, нам слід почати з відверто політичної декларації.

Оксана Дутчак – кандидатка соціологічних наук, заступниця директорки Центру соціальних та трудових досліджень (Київ). Займається питаннями трудових прав і гендерної нерівності. Викладачка кафедри соціології Київського політехнічного інституту імені Ігоря Сікорського (Київ). Основні наукові інтереси: трудові права, трудові протести, гендерна нерівність, соціально-економічна нерівність, відтворення робочої сили, репродуктивна праця, неолібералізм.

ВИХІДНІ ДАНІ

Оксана Дутчак

Місія неможлива: гендерна рівність в умовах жорсткої економії / Оксана Дутчак. – Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні, 2020. - 16 с.

Переклад з англійської Олеси Камишникової

Коректура Олександри Григоренко

Верстка та дизайн обкладинки Марії Бойко

Rosa-Luxemburg-Stiftung в Україні

01032 Київ, вул. Саксаганського, 99, офіс 1

Дослідження профінансовано з коштів Міністерства економічної співпраці та розвитку ФРН. Ця публікація та її частини надаються до безкоштовного використання за умови належного посилання на оригінальну публікацію.

Зміст публікації перебуває у виключній відповідальності авторки і може не відображати позиції Rosa Luxemburg Stiftung в Україні.